

УДК 374.965

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.21>

МІСЦЕ ТА РОЛЬ АДВОКАТУРИ І НОТАРІАТУ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Івашкова Т.О.,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
та приватноправових дисциплін Національної академії
Державної прикордонної служби України,
ORCID: 0000-0002-9067-3190

Івашкова Т.О. Місце та роль адвокатури і нотаріату в системі захисту прав військовослужбовців.

Дана стаття присвячена дослідженню ролі інститутів адвокатури і нотаріату в умовах зростання ролі правозахисних механізмів в процесі становлення правової держави в Україні. Зосереджується увага на необхідності забезпечення реальних можливостей для реалізації та захисту гарантованих прав і свобод громадян в умовах дії правового режиму воєнного стану, створюючи правові, економічні, політичні, соціальні та інші умови для їх реалізації.

В межах даної статті проаналізовано зміст права на захист, що забезпечується особливим механізмом, за допомогою якого військовослужбовці реалізують конституційні положення інституту права на правову допомогу. Акцентується увага на юридичній природі інституту адвокатури як важливого елемента правозахисного механізму громадянського суспільства, що виконує функції представництва та захисту прав та інтересів громадян та військовослужбовців зокрема.

За результатами аналізу сучасних тенденцій практики захисту прав військовослужбовців окреслено низку факторів, які можуть негативно вплинути на забезпечення ефективного та справедливого захисту і тому вимагають спільних зусиль військових, правозахисників та юридичних фахівців, а саме: посттравматичний стрес, доступ до актуальної інформації, специфіка військової дисципліни та військова ієрархія, недостатньо повне розуміння змісту прав і можливостей захисту тощо.

В даній статті досліджується діяльність нотаріусів, що є різновидом юридичної діяльності, яка завдяки використанню низки інститутів через вчинення нотаріальних дій спрямована на реалізацію прав та інтересів громадян і юридичних осіб та сприяє захисту законних інтересів відповідних суб'єктів.

Зроблено висновок про те, що відповідно до частини п'ятої ст. 55 Конституції України кожному гарантується захист своїх прав, свобод та

інтересів від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Виходячи зі змісту цієї конституційної норми передбачено можливість застосування засобів та способів захисту права, в тому числі, не передбачених процесуальними нормами. Такий підхід відповідає проявам верховенства права, що не обмежується лише законодавством, а містить і інші соціальні регулятори, норми моралі, традиції, звичаї тощо.

Ключові слова: право на захист, громадянське суспільство, правозахисні механізми, захист прав військовослужбовців, інститут адвокатури, нотаріат.

Ivashkova T.O. The Place and Role of Advocacy and Notary in the System of Protecting the Rights of Servicemen.

This article is dedicated to exploring the role of advocacy and notary institutions in the context of the increasing importance of human rights mechanisms in the process of establishing the rule of law in Ukraine. Attention is focused on the necessity of ensuring real opportunities for the implementation and protection of guaranteed rights and freedoms of citizens in the conditions of the legal regime of martial law, creating legal, economic, political, social, and other conditions for their implementation.

Within this article, the content of the right to defense, which is ensured by a special mechanism through which servicemen implement the constitutional provisions of the right to legal assistance, is analyzed. Emphasis is placed on the legal nature of the advocacy institution as an important element of the human rights mechanism of civil society, which performs functions of representation and protection of the rights and interests of citizens and servicemen in particular.

Based on the analysis of current trends in the practice of protecting the rights of servicemen, a number of factors have been identified that could negatively affect the provision of effective and fair protection and therefore require joint efforts

of military personnel, human rights defenders, and legal experts, namely: post-traumatic stress, access to up-to-date information, the specificity of military discipline and military hierarchy, insufficient understanding of the content of rights and protection possibilities and so on.

The article examines the activities of notaries, which are a type of legal activity aimed at realizing the rights and interests of citizens and legal entities through the use of various institutions by performing notarial acts and contributing to the protection of the lawful interests of the respective subjects.

The conclusion is drawn that according to the fifth part of Article 55 of the Constitution of Ukraine, everyone is guaranteed the protection of their rights, freedoms, and interests from violations and unlawful encroachments by any means not prohibited by law. Based on the content of this constitutional norm, the possibility of applying means and methods of protection of rights, including those not provided for by procedural norms, is envisaged. Such an approach corresponds to manifestations of the rule of law, which is not limited solely to legislation but also includes other social regulators, norms of morality, traditions, customs, etc.

Key words: right to defense, civil society, human rights mechanisms, protection of servicemen's rights, advocacy institution, notary.

Постановка проблеми. Сучасна демократична держава покликана забезпечувати реальні можливості для реалізації та захисту гарантованих прав і свобод громадян, створюючи правові, економічні, політичні, соціальні та інші умови для їх реалізації. Тому важливою функцією української держави є утвердження в суспільстві переконаності громадян у можливості реалізувати свої права та добровільному виконанні обов'язків. Утім, ми можемо констатувати, що на практиці не завжди учасники правовідносин належним чином виконують суб'єктивні права та правові обов'язки, порушуючи норми права та заподіюючи шкоду індивідуальним і суспільним інтересам. Саме тому актуальним питанням в умовах сучасності є правозахисна діяльність адвокатів і нотаріусів, які на професійному рівні сприяють реалізації та здійснюють захист гарантованих державою прав і свобод військовослужбовців. У цьому аспекті слід звернутись до положень Конституції України, де у ст. 55 закріплено можливість кожного захистити свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами.

Метою даної статті є з'ясування місця і ролі адвокатури та нотаріату в системі захисту прав і свобод військовослужбовців.

Стан опрацювання теми дослідження.

Правові засади і прикладні аспекти діяльності інститутів адвокатури і нотаріату були предметом дослідження багатьох науковців. В контексті досліджуваного питання цікавими для нас були напрацювання М. Белової, Д. Белова, Н. Бочуляк, О. Крижевської, М. Лошицького, В. Нікітченко, А. Олійника, О. Орлової, А. Подоляка, Є. Ріяка, Г. Рибалко, Т. Федоренко та інших.

Виклад основного матеріалу. Право на захист забезпечується особливим механізмом, за допомогою якого військовослужбовці реалізують конституційні положення інституту права на правову допомогу. Безперечно, особа, яка вважає, що її право порушено, може використати будь-який спосіб захисту, зважаючи на сферу правовідносин, предмет спору та інші особливості.

Аналіз змісту норм законодавства дозволив дійти висновку, що на сьогодні в законодавстві України вживаються різні терміни: правова допомога, правнича допомога, юридична допомога, первинна правова допомога, вторинна правова допомога, захист. Це створило підґрунтя для дискусій серед науковців і практиків щодо необхідності розмежування цих понять з урахуванням способів, підходів, суб'єктів надання такої допомоги тощо. Так, на думку О. Крушніцької, у Конституції України доречним стало формулювання професійної правничої допомоги у ст. 59. Відповідно і в інших законодавчих актах потрібно закріпити термін саме «правнича допомога», оскільки термін «правова допомога» більше співвідноситься з міжнародним законодавством, тому заміни термінології на правничу допомогу, на нашу думку, є більш вдалим, також термін «правнича допомога» охоплює всю систему та види юридичної допомоги [1, с. 98].

Не будемо акцентувати на думках інших авторів, а лише зауважимо, що триває процес розвитку і трансформації правових інститутів, судової системи та, зокрема, інституту правової допомоги. Однак наразі є потреба в систематизації та конкретизації норм окремих нормативних актів, уніфікації підходів до застосування правової термінології.

За результатами аналізу положень нормативно-правових актів нами з'ясовано, що термін «правова допомога» закріплено в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року [2] та у Законі України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року [3].

Відповідно до ст. 1 Закону «Про безоплатну правову допомогу» названа допомога визначається як надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [2]. Наше бачення змісту правової допомоги можна розглядати як сукупність юридичних засобів, які використовують-

ються повноважними суб'єктами щодо реалізації і захисту гарантованих прав і свобод військовослужбовців. Правова допомога може надаватись у формі правових послуг і безпосередньо суб'єктам звернення з огляду на їх статус та нормативні дозволи надано можливість самим обирати, якими видами допомоги вони можуть скористатись.

Відповідно до статті 20 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [4] військовослужбовцям і працівникам гарантується право на захист у порядку, що встановлений законами України. Науковці визначають способи захисту права як передбачені законом дії, що безпосередньо спрямовані на захист права. Такі дії є завершальними актами захисту у вигляді матеріально-правових дій або юрисдикційних дій щодо усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав або припинення правопорушень, відновлення становища, яке існувало до порушення. Саме застосування конкретного способу захисту порушеного чи запереченого права і є результатом діяльності із захисту прав. Тобто під ефективним засобом (способом) слід розуміти такий, що приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект. Тому ефективний спосіб захисту має забезпечити поновлення порушеного права, бути адекватним наявним обставинам [5].

На деталізацію зазначеного права на захист вернемось до норм Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [2], яким гарантовано право на безоплатний правовий захист. У статті 14 зазначено, що ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [6] є суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу (захист). Тобто якщо таким категоріям осіб знадобиться допомога щодо захисту своїх інтересів, здійснення представництва в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами чи складення документів процесуального характеру, вони мають право скористатись послугами адвоката, роботу якого оплачує держава. Саме через адвокатуру як інститут громадянського суспільства правова держава забезпечує своїм громадянам можливість реально відчувати їх права і свободи. Крім того, серед інших у правовій українській державі громадянам гарантується ще і право на юридичну допомогу, реалізація якого в більшості своїй і здійснюється адвокатурою. Але остання виступає в цій парадигмі не як інструмент держави, а як соціальний інститут, за допомогою якого держава реалізує це право своїх членів. У такий спосіб адвокатура зрівнює відносини між державою та її громадянами [7, с. 228–229].

Механізми реалізації конституційного положення про юридичну допомогу визначаються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [8] та іншими законодавчими актами України й статутами адвокатських об'єднань. В означених документах задекларовано, що інститут української адвокатури є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним, відповідно до Конституції України, сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу належну правничу допомогу [9, с. 15].

Слід зауважити, що адвокати реалізують важливу функцію спеціалістів правничої професії щодо представництва та захисту прав людини і громадянина у суді та здійснення дій в інших правових процедурах, таких як підготовка документів, ведення переговорів, аналіз доказів, що спростовують відповідальність чи підтверджують факти. Зокрема, важливою функцією адвокатів є кваліфікований супровід клієнтів у судовому процесі з метою забезпечення права на справедливий суд. У цьому розумінні вагомого значення набуває професіоналізм фахівця та дієві механізми, юридичні засоби і прийоми, які буде використовувати адвокат у процесі захисту прав і інтересів своїх клієнтів у кожному окремому випадку.

Загалом адвокати здійснюють різноманітні дії з метою реалізації та захисту прав військовослужбовців, які можна об'єднати у групи за спрямованістю завдань:

- юридичні консультації – адвокати надають військовослужбовцям і працівникам інформацію про їхні права, обов'язки та можливості захисту в різних ситуаціях;

- представництво у суді – адвокати виступають представниками військовослужбовців у судових процесах, що можуть включати дисциплінарні, кримінальні чи цивільні справи;

- підготовка до засідань – адвокати готують військовослужбовців до судових засідань, надаючи їм інформацію про процедуру, можливі аргументи та стратегії в захисті чи обвинуваченні;

- вивчення та збирання доказів – адвокати аналізують докази та свідчення, щоб побудувати сильний і результативний захист для своїх клієнтів;

- проведення розслідування – адвокати можуть вести власне розслідування, щоб зібрати додаткові докази та підготувати аргументи;

- участь у переговорах (виступають медіаторами) – адвокати можуть взаємодіяти з клієнтом чи протилежною стороною для досягнення компромісу або вирішення спору без суду;

- підготовка документів – адвокати готують необхідні правові документи, такі як позовні заяви,

скарги, апеляційні скарги та інші документи для судових процесів;

експертні свідчення – у деяких випадках адвокати можуть залучати експертів, щоб надати кваліфікований висновок або оцінку важливих для справи аспектів;

медіа-стратегії – у разі необхідності адвокати можуть використовувати засоби масової інформації, щоб привернути увагу громадськості та державних органів до справи й отримання підтримки суспільства, що допоможуть адвокатам додатково забезпечити комплексний та ефективний захист прав військовослужбовців і працівників.

За результатами аналізу сучасних тенденцій практики захисту прав військовослужбовців адвокат може зіткнутися з такими проблемними моментами:

військовослужбовці можуть стикатися з посттравматичним стресовим розладом та іншими психологічними викликами, що можуть вплинути на їхню здатність до ефективного захисту своїх прав;

військовослужбовці не завжди можуть мати доступ до актуальної інформації про свої права та можливості захисту, особливо під час активних бойових дій;

військова дисципліна та ієрархія можуть ускладнити можливість військовослужбовців формулювати свої правові обґрунтування або скарги на можливі порушення;

судові процеси військових можуть мати специфічні особливості та вимоги, що впливають на ефективність і справедливість захисту прав;

політичні, економічні чи соціальні фактори можуть вплинути на здатність забезпечити незалежний та об'єктивний захист прав військовослужбовців;

військовослужбовці не завжди можуть знати зміст своїх прав і можливості щодо захисту, особливо в складних ситуаціях.

Ці виклики вимагають спільних зусиль військових, правозахисників та юридичних фахівців для забезпечення ефективного та справедливого захисту.

Зауважимо, що діяльність нотаріусів є різновидом юридичної діяльності, яка завдяки використанню низки інститутів шляхом вчинення нотаріальних дій спрямована на реалізацію прав та інтересів громадян і юридичних осіб та сприяє захисту законних інтересів відповідних суб'єктів. Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси) [10].

Захист нотаріусами своїх клієнтів полягає у тому, щоб забезпечити їм юридичний супровід і

підтримку в різних правових питаннях. Нотаріуси виконують важливу роль у захисті прав та інтересів своїх клієнтів, зокрема у підготовці й укладенні різноманітних договорів та інших правовочинів, засвідченні юридичних фактів, вчиненні виконавчих написів при поданні документів, що підтверджують безспірність заборгованості. Захист нотаріусами своїх клієнтів виконує важливу функцію по забезпеченню правової підтримки та безпеки на високому професійному рівні.

Одна з головних функцій нотаріуса полягає у забезпеченні легальності та законності правових документів, підписаних сторонами. Нотаріус перевіряє, що всі умови договору відповідають закону та не порушують права сторін, та встановлює, що обидві сторони зрозуміли умови договору та їх наслідки. Нотаріуси також забезпечують безпеку та надійність юридичних документів, зокрема шляхом зберігання оригіналів договорів та інших важливих документів. Це дозволяє мати можливість доступу до змісту документа для подальшого використання в разі потреби. Фактично нотаріуси здійснюють важливу діяльність із захисту прав своїх клієнтів у майбутньому, з огляду на ймовірні негативні наслідки через втрату чи знищення правовстановлюючих документів.

Крім того, нотаріуси допомагають своїм клієнтам у складних юридичних справах, таких як розподіл майна, спадкові справи, купівля-продаж нерухомості тощо. Вони надають професійну консультацію щодо юридичних питань, проводять роз'яснювальну роботу, щоб допомогти клієнтам зрозуміти їх права й обов'язки. Також нотаріуси мають право здійснювати інші юридичні дії. Зокрема виступити медіатором у спорах між суб'єктами звернення за умови проходження курсів медіаторів.

Нотаріуси України забезпечують виконання низки інших нотаріальних дій: видають свідоцтва про право на спадщину, видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя) на підставі спільної заяви або в разі смерті одного з подружжя, видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися, провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме, видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса, накладають та знімають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомості, що підлягають державній реєстрації тощо. Усі ці функції здійснюються відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Варто зазначити, що законодавець визначив місце інших суб'єктів щодо захисту прав військо-

вослужбовців у нотаріальній сфері. Зокрема, такими повноваженнями наділені посадові особи органів місцевого самоврядування, консульські установи, посадові особи місць перебування чи служби цивільних і військових осіб. Відповідно до норми ст. 40 Закону України «Про нотаріат» [10] до нотаріально посвідчених заповітів (крім секретних) прирівнюються: заповіти військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії.

Зазначені посадові особи зобов'язані негайно передати по одному примірнику посвідчених ними заповітів у державний нотаріальний архів за місцем проживання заповідача.

З метою полегшення реалізації прав громадян і військовослужбовців та доступності нотаріальних дій до нотаріально посвідчених довіреностей прирівнюються:

довіреності військовослужбовців або інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками цих закладів, їх заступниками з медичної частини, старшими або черговими лікарями;

довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, також довіреності працівників, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів [10].

Під час дії правового режиму воєнного стану після посвідчення відповідних документів командири мають надіслати їх через Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство оборони України, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції України або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами та внесення відомостей про них у реєстри.

Перед посвідченням документів командири (начальники) або інші уповноважені на це особи, зобов'язані:

роз'яснити фізичній особі, від імені якої посвідчуються заповіт і довіреність, її права і обов'язки та попередити про наслідки їх посвідчення для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана проти неї;

перевірити відповідність посвідчуваних заповітів і довіреностей вимогам закону;

встановити дійсні наміри особи (правильне розуміння нею значення, умов правочину та його правових наслідків), що звернулася за посвідченням заповіту чи довіреності, до їх посвідчен-

ня, а також відсутність у неї будь-яких заперечень щодо кожної з умов правочину;

попередити про правові наслідки посвідчення заповіту і довіреності;

роз'яснити порядок скасування та складення нового заповіту, скасування довіреності;

у разі потреби на усне прохання особи скласти проект заповіту чи довіреності;

посвідчити заповіти і довіреності на усне прохання фізичних осіб [11].

Висновки. Отже, відповідно до частини п'ятої ст. 55 Конституції України кожному гарантується захист своїх прав, свобод та інтересів від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Виходячи зі змісту цієї конституційної норми передбачено можливість застосування засобів та способів захисту права, в тому числі, не передбачених процесуальними нормами. Такий підхід відповідає проявам верховенства права, що не обмежується лише законодавством, а містить і інші соціальні регулятори, норми моралі, традиції, звичаї тощо. Всі ці елементи права відповідають ідеології справедливості, що пов'язані із зменшенням впливу негативних факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крушніцька О. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98–101.
2. Про безоплатну правову допомогу : Закон України № 3460-VI від 2 червня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
3. Про соціальні послуги : Закон України № 966-IV від 19 червня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
4. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України 20.12.1991 № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
5. Присяжна Оксана. Як правильно обрати спосіб поновлення порушених прав? URL: https://zib.com.ua/ua/print/140175-yak_pravilno_obrati_sposib_ponovlennya_porushenih_prav.html
6. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.
7. Козьмініх А. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці. Актуальні проблеми політики. Вип. 36. Одеса, 2009. С. 228-235.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України № 5076-VI від 5 липня

- 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
9. Бочуляк Н. І. Роль адвокатури у механізмі захисту прав і свобод людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2019. № 24. С. 13–19.
 10. Про нотаріат : Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
 11. Вчинення командиром військових формувань нотаріальних дій в умовах воєнного стану. *Безоплатна правова допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vchynennya-komandyrom-vijskovykh-formuvan-notarialnyh-dij-v-umovah-voyennogo-stanu-2>.